

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340:3.071.5/55+351.823.3(477.61)
DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.4>

Беніцький А. С.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ ЛУГАНСЬКОГО ГІРНИЧОГО ОКРУГУ

Анотація. У статті проаналізовано причини створення ливарного гарматного заводу й Лисичанського кам'яновугільного рудника. Названо умови будівництва Луганського заводу й визначено задіяні в цьому верстви населення. Наголошено на значенні Луганського гірничого округу на теренах України і його вплив на адміністративно-територіальний устрій Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії. Підкреслено важливість Луганського гірничого заводу для кам'яновугільних рудників, гірничих підприємств і гірничих закладів освіти в Слов'яносербському, Бахмутському й Ростовському повітах Катеринославської губернії і Міуському округу земель Війська Донського.

Проаналізовано Положення про Корпус гірничих інженерів і його значення для формування органів управління Луганського гірничого округу. Розмежовано функції адміністрації Луганського гірничого округу, Луганського гірничого ливарного заводу й Слов'яносербського повіту. Зазначено особливості здійснення правосуддя у гірничих округах та ін. Установлено правовий статус гірничого міста та гірничих селищ Луганського гірничого округу в середині XIX ст. відповідно до гірничого законодавства. Розглянуто значення слов'яносербської громади «вільних матросів» і її вплив на діяльність Луганського гірничого заводу.

Проаналізовано територіальні зміни на місцях існування Луганського ливарного заводу. Визначено причини іменування «Слов'яносербський» повіту в складі Катеринославської губернії, землі якого були часткою Донецького повіту Катеринославського намісництва. Зазначено про зміни на територіях і в стані населення Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії у зв'язку з існуванням Луганського гірничого округу протягом XIX ст. Особливу увагу приділено процесам, які передували перенесенню повітового центру з міста Слов'яносербськ на місце розташування селища «Луганський завод». З'ясовано передумови ліквідації Луганського ливарного заводу й створення на його місці Луганського патронного заводу.

Ключові слова: *Гірничий Устав, Луганськ, Слов'яносербський повіт, Бахмутський повіт, Міуський округ, гірничий округ, гірниче місто.*

Benitskiy A. S. Features of the administrative and territorial organization of the Luhansk mining district

Abstract. The article analyzes the reasons for the creation of the cannon foundry and the Lysychan coal mine. The conditions for the construction of the Luhansk plant are named and the sections of the population involved in it are defined. The significance of the Luhansk mining district in the territory of Ukraine and its influence on the administrative-territorial structure of the Slavic-Serbian district of the Katerynoslav province is emphasized. The importance of the Luhansk mining plant for coal mines, mining enterprises and mining educational institutions in the Slavyanoserb, Bakhmut and Rostov counties of the Katerynoslav province and the Mius district of the lands of the Don Army is emphasized.

The Regulation on the Corps of Mining Engineers and its importance for the formation of the governing bodies of the Luhansk Mining District were analyzed. The functions of the administration of the Luhansk mining district, the Luhansk mining foundry and the Slavic-Serbian county have been demarcated. Particularities of the administration of justice in mining districts, etc. are indicated. The legal status of the mining town and mining villages of the Luhansk mining district in the middle of the 19th century was established. in accordance

with mining legislation. The significance of the Slavic-Serbian community of «free sailors» and its influence on the activities of the Luhansk Mining Plant is considered.

Territorial changes in the places of existence of the Luhansk foundry have been analyzed. The reasons for the naming of the «Slavic Serbian» district as part of the Katerynoslav province, whose lands were part of the Donetsk district of the Katerynoslav governorship, have been determined. Changes in the territories and population of the Slavic-Serb County of the Katerynoslav Province in connection with the existence of the Luhansk Mining District during the 19th century are noted. Special attention was paid to the processes that preceded the transfer of the district center from the city of Slovianoserbsk to the location of the village of «Luhansky Zavod». The prerequisites for the liquidation of the Luhansk Foundry and the creation of the Luhansk Ammunition Plant in its place have been clarified.

Key words: *Mining Charter, Luhansk, Slavyanoserbsky District, Bakhmut District, Mius District, mining district, mining town.*

Вступ. Наприкінці XVIII ст. уряду необхідно було 2814 гармат [1, с. 86] для озброєння фортець на Півдні України й кораблів Чорноморського флоту. Менш затратним виробництвом у порівнянні з виправкою гармат із міді було їх виготовлення із чавуну. Для цього потрібно було організувати чавуноплавильне виробництво там, де були ресурси палива й залізної руди. Через знищення лісових масивів ливарному виробництву не вистачало деревного вугілля, тому частину чавуноливарних заводів Російської імперії було закрито. Погляди уряду були спрямовані на схід України, а саме, Донецький і Бахмутський повіти Катеринославського намісництва, в яких гірничі експедиції відкрили поклади кам'яного вугілля. Його планувалось використовувати на чавуноливарному виробництві. Були також розвідані місця знаходження залізної руди.

Видобуток кам'яного вугілля здійснювався в урочищі Лисича Балка Бахмутського повіту, яке виступало в цій місцевості пластами. Недалеко від родовищ було вибрано місце для будівництва гарматного заводу. Указом від 14 листопада 1795 р. в Катеринославському намісництві на березі р. Лугань було вирішено побудувати Луганський гарматний завод [2, с. 815]. У документах, пов'язаних із будівництвом заводу, його іноді йменували «Донецький ливарний завод» за назвою Донецького повіту Катеринославського намісництва, де завод розміщувався. З 25 лютого 1797 р. він називається «Луганський ливарний завод» [3, с. 159]. Цим самим документом було визначено утворення Лисичанського кам'яновугільного рудника (Лисичанської кам'яновугільної ломки).

Розвиток Луганського гарматного заводу й розвідка нових кам'яновугільних копалин,

на місці яких розпочалось будівництво рудників, стали поштовхом для створення у XIX ст. Луганського гірничого округу в місцевості, яка була згодом названа «Донецький гірський кряж». До Луганського заводу було приписано населення Слов'яносербського повіту. На території цього повіту фактично владу реалізовували місцеві повітові установи, а також адміністрація Луганського заводу, яка управляла гірничим округом. На території Слов'яносербського повіту Луганського гірничого округу протягом XIX ст. відбулись адміністративно-територіальні переутворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням територіальних реформувальних Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії були присвячені праці В.С. Курила, Р.О. Литвиненка, М.М. Ломака, В.О. Пірка, В.І. Подова, В.О. Фесенка та ін., проте комплексного дослідження адміністративно-територіального устрою Луганського гірничого округу і його вплив на розвиток Слов'яносербського повіту в роботах авторів проведено не було.

Мета статті. Встановити фактори, які стали передумовою виникнення на теренах України Луганського гірничого округу. Визначити роль Луганського ливарного гарматного заводу в змінах адміністративно-територіального устрою Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії. З'ясувати, які гірничі селища, рудники й заводи входили до складу Луганського гірничого округу протягом XIX ст. – початку XX ст. З'ясувати статус і права гірничозаводського населення. Указати причини перенесення центру Слов'яносербського повіту до Луганська.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роботи з утворення Ливарного гар-

матного заводу та організації формування майстрів із інших заводів почалися вже напередодні указу 14 листопада 1795 р. Майстрів та робітників на Луганський чавуноливарний завод направляли з Липецького заводу та Олександрівського гарматного заводу аж до початку XIX ст. На Луганський завод були направлені майстри з родинами з Херсонського ливарного гарматного заводу, Кременчуцького збройного заводу та ін. До Луганського заводу направлялись для виконання різних робіт місцевих селян, осіб, які займалися бродяжництвом, злочинців. Наприкінці XVIII ст. до Луганського заводу було направлено колишніх військових розформованих частин Речі Посполитої [2, с. 816], а після придушення у 1820 р. Міуського повстання до Луганського заводу було направлено на примусові роботи 66 активних його учасників, засуджених до каторжних робіт [4, с. 26].

14 листопада 1795 року була заснована Піхотна команда при Ливарному гарматному заводі в Донецькому повіті [5, с. 72], яка використовувалась для виконання земляних робіт, будівництва приміщень та ін. Крім того, військові здійснювали нагляд за робітниками та виконували різноманітні доручення заводського правління. Наприкінці XVIII ст. у намісництвах, губерніях і повітах уряд створив військові команди, які виконували різноманітні функції: поліції, охорони державних установ і приміщень, кур'єрської служби, і також супроводжували пошту тощо. 21 квітня 1798 року при Луганському чавуноливарному заводі була утворена Інвалідна військова команда для варти, супроводу військової продукції та ін. [6, с. 318].

Вугілля з Лисичанського кам'яновугільного рудника доставлялось на новоутворений Ливарний гарматний завод. Протягом 1796–1799 рр. на Лисичанському кам'яновугільному руднику було видобуто 520 815 пудів кам'яного вугілля, більшість якого було поставлено на Ливарний гарматний завод [7, с. 15, 21–22]. Слід зазначити, що завдяки Лисичанському родовищу у 1798 р. вдалось відновити солевидобуток на Бахмутському та Торському соляних заводах [8, с. 332–333], які були напередодні закриті через нестачу деревного вугілля.

Луганський гарматний завод було створено поблизу селищ Кам'яний Брід, Вергунка й Красний Яр Донецького повіту Катеринославського намісництва [9]. Більшість населення цих селищ перебувала в статусі військових поселенців. Так, станом на 1802 р. у с. Кам'яний Брід проживало військових поселенців – 284 особи чол. статі, у с. Красний Яр – 364 особи чол. статі, а в с. Вергунка – 322 особи чол. статі [9]. У середині XVIII ст. у цих селищах розміщувались гусарські роти, а саме, у с. Кам'яний Брід – 10-та рота (шанець Кам'янський), у с. Красний Яр – 4-та рота (шанець Красноярський), а в с. Вергунка – 2-а рота (шанець Вергунський) Бахмутського гусарського полку. Однак на початку XIX ст. у цих селищах були однодворські господи, зокрема в с. Кам'яний Брід проживало 7 осіб чол. статі, у с. Красний Яр – 22 особи чол. статі, а в с. Вергунка – 177 осіб чол. статі [9]. Вірогідніше за все, ці однодворці були колишніми катеринославськими козаками, оскільки відповідно до урядового указу від 3 липня 1787 р. однодворців, які проживали на території Катеринославського намісництва, було переведено в козацький стан і залучено до Катеринославського козацького війська: «повелеваєм, к умноженни поселенных войск, обратъ их (однодворцев – прим. автор.) в казачью, по примеру Донскаго войска, службу» [10, с. 863]. Після ліквідації 5 червня 1796 р. цього війська, катеринославських козаків повернули в їхній первісний стан [11, с. 887]. Тому катеринославські козаки знову ставали однодворцями, міщанами та ін. Жителі Кам'яного Броду, Вергунки та Красного Яру, які були активно залученими до різних робіт на Луганському ливарному заводі, у подальшому ставали його майстрами й робітниками.

Після введення на початку XIX ст. в експлуатацію заводського обладнання Луганський завод почав виконувати наряди від Артилерійського Департаменту та Адміралтейств Чорноморського флоту щодо виготовлення військової продукції. Корабельну та кріпосну артилерію, а також снаряди до неї із Луганського заводу доставляли на кораблі Чорноморського флоту. Артилерійське знаряддя та інша військова продукція луганського вироб-

ництва були на озброєнні приазовських та причорноморських берегових батареї та фортець, зокрема Азова, Таганрогу, Святого Дмитрія Ростовського, Керчі, Єнікале, Очакова, Кінбурна, Севастополя та ін. Луганські гармати направлялись до Херсона, Миколаєва, Києва та інших міст для поповнення артилерійського парку фортець, шанців та інших фортифікаційних укріплень.

Заснування Луганського гарматного заводу біля сел. Кам'яний Брі́д (Кам'янське) наприкінці XVIII ст. стало поштовхом розвитку промисловості на території колишньої Слов'яносербії. У XIX ст. слов'яносербські поміщики активно створювали приватні копальні з видобутку вугілля та ін.

Після ліквідації у 1796 р. Катеринославського намісництва більша частина території Донецького повіту ввійшли до складу Бахмутського повіту, а північна частина земель по лівому берегу річки Сіверський Донець увійшла до складу новоутвореного Старобільського повіту Слобідсько-Української губернії. 5 червня 1806 р. була утворена Катеринославська губернія, у складі якої було утворено Слов'яносербський повіт [12, с. 232], який відтворював більшу частину колишнього Донецького повіту Катеринославського намісництва. Найменування Слов'яносербського повіту було обумовлено тим, що дворянство колишнього Донецького повіту, яке представляло нащадків слов'яносербських гусарів, клопотало перед керівництвом про збереження пам'яті про Слов'яносербію на її колишніх землях, які наприкінці XVIII ст. були в складі Донецького повіту. Територія Слов'яносербського повіту відтворювала кордони більшої частини історичної Слов'яносербії. Східна частина Слов'яносербії залишилась у складі Бахмутського повіту Катеринославської губернії. Центром Слов'яносербського повіту став Донецьк (Донець або Донецьке), який, до утворення нового повіту, у складі Бахмутського повіту був позаштатним містом.

21 серпня 1807 р. в сел. Кам'яний Брі́д, підпорядкованому Луганському гірничому заводу, було заплановано побудувати місто Слов'яносербськ, що мало стати центром Слов'яносербського повіту. Це було обумов-

лено тим, що сел. Кам'яний Брі́д межувало із робітничим селищем Луганського заводу Луганське, яке на початок XIX ст. вже претендувало на статус повітового центру та міста. Планувалось перенести адміністративні установи із позаштатного міста Донецьк (Донець або Донецьке) до новоутвореного повітового міста Слов'яносербськ. У 1807 р. було заплановано будівництво нового міста – Слов'яносербська на річці Лугань [13]. У 1811 році було затверджено герб міста Слов'яносербськ [14, с. 821; 15, л. 22], який відображав дві історичні події. По-перше, те, що місто знаходилося на історичних землях Слов'яносербії, в пам'ять про яку було названо повіт і місто. По-друге, що повітовий центр було утворено поруч із Луганським ливарним заводом, де здійснювалось виробництво артилерійських знарядь та снарядів для потреб армії та Чорноморського флоту.

На період будівництва міста Слов'яносербська, який документально ставав повітовим містом, органи управління повинні були залишатися у заштатному місті Донецьк (Донець). Однак запланована побудова міста Слов'яносербськ поряд із с. Кам'яний Брі́д не відбулася, оскільки територія, яка виокремлювалась на правому березі річки Лугань для місцевих кварталів, періодично зазнавала впливу повеней. Тому російський уряд вирішив залишити органи управління Слов'яносербського повіту у позаштатному місті Донецьку, перейменувати його у Слов'яносербськ та наділити правами повітового центру. Проте юридично повітовим центром Слов'яносербського повіту було новоутворене місто Слов'яносербськ. Принаймні про його юридичне існування свідчить указ «Про перейменування міста Донца Слов'яносербськом» від 10 грудня 1817 року [16, с. 906]. Таким чином, місто Слов'яносербськ, хоч на папері, але вже існувало протягом одного десятиріччя (1807–1817 рр.). Цікаво зазначити, що у середині XIX ст. у народній пам'яті ще протягом певного часу за заводським селищем Луганський завод (сел. Луганське) зберігалася назва – Старий Слов'яносербськ [17, с. 21].

Слід зазначити, що в 1798 р. в губернському місці Катеринославі Гірнична експе-

диція при Казенній Палаті була перетворена в Гірниче управління. Діловодство цього Гірничого управління здійснювалось на Луганському заводі. У 1828 р. Катеринославське Гірське Управління було перейменоване у Головну Контору, яка перебувала у веденні начальника Луганського гірничого заводу [18, с. 506].

13 липня 1806 р. було затверджено Гірниче положення та штат Гірничого Департаменту при міністрі фінансів. У 1807 р. був утворений Гірничий Департамент (з 25 грудня 1811 р. Департамент гірничих та соляних справ), який був у підпорядкуванні Міністерства комерцій (з 1811 р. Міністерство фінансів). Він замінив Берг-колегію, яка відповідала за гірничо-рудне виробництво. У складі Гірничого Департаменту було утворено округи, серед яких і Луганський гірничий округ.

У 1807 р. Луганський завод став іменуватись Луганським гірничим ливарним заводом. Проте в документах він іноді називався «Луганський гірничий завод», «Луганський ливарний завод» або «Луганський казенний гірничий ливарний завод». До кінця ХІХ ст. Луганський ливарний завод був у підпорядкуванні гірничого відомства Російської імперії. Керівництво заводом здійснювалось гірничим начальником (управляючим).

Згідно з Гірничим Положенням було передбачено утворення Гірничої поліції у відомствах, підпорядкованих Гірничому Департаменту. Гірничі поліція у селищах, які належали заводу, та округах була у підпорядкуванні заводського гірничого начальства. Існувала Гірничіа окружна поліція та Гірничіа заводська поліція.

У 1827–1828 рр. було розглянуто питання про можливе закриття Луганського заводу через дорожнечу виробництва його продукції, проте завод був не тільки збереженим, а й у подальшому модернізованим із удосконаленням виробництвом. 28 квітня 1828 р. було затверджено Положення про устрій Луганського ливарного заводу, яке встановлювало новий штат заводу та ін. [18, с. 506]. З 28 квітня 1828 р. незмінні робітники Луганського заводу переходили в стан майстрових. Після реформування заводу луганські майстри почали виготовляти різноманітні

вироби з чавуну на замовлення як державних відомств так і приватних осіб. На заводі було налагоджено виробництво листової міді для обшивки кораблів, парових машин для пароплавів, водопідіймальних пожежних машин, болти, цистерни на кораблі для зберігання води, каронадні прилади та інші вироби з міді для оснастки й озброєння судів. Так, у 1844 р. на Луганському гірничому ливарному заводі був побудований сталевий пароплав. На Луганському заводі виготовлялись механізми для Лисичанського й Петровського чавуно-плавильних казенних заводів та ін.

При Луганському заводі був Військовий суд, до якого призначались чиновники із заводського штату за розпорядженням начальника заводу; утворено Головну Контору, яка управляла Луганським заводом тощо.

1 січня 1834 р. для завідування гірничим, монетним та соляним виробництвом було затверджено Положення про Корпус гірничих інженерів (Далі – Положення 1834 р.) [19, с. 2]. Гірничі чини, які мали службовці Луганського ливарного заводу, було замінено на військові. Згідно з Положенням 1834 р. керівник Луганського ливарного заводу займав посаду гірничого начальника. На цю посаду призначався полковник Корпусу гірничих інженерів.

Згідно з штатним розпорядком, на Луганському ливарному заводі були передбачені посади гірських чиновників: помічник гірничого начальника (підполковник), управитель заводу (майор), помічник управителя заводу (поручик), два заводських наглядача (прапорщики). У штаті Луганського ливарного заводу були: бергмейстер рудників та розвідок Бахмутського округу, він же управляючий Лисичанськими кам'яно-вугільними розробками, а також бергмейстер рудників та розвідок Слов'яносербського та Міуського округів [20, с. 8].

Згідно з параграфом 31 Положення 1834 р. на гірничих інженерів Луганського ливарного заводу розповсюджувалось військове та гірське законодавство. Правосуддя здійснювалось Гірничим аудиторіатом (84 парагр. Положення 1834 р.). Цікаво відмітити, що на території Бахмутського й Слов'яносербського повітів Катеринославської губернії, у населених пунктах на правах гірничих селищ Луган-

ського гірничого округу, правосуддя здійснювали повітовий суд, нижній земський суд і нижня розправа.

Луганський гірничий округ повинен був здійснювати управління заводами, кам'яно-вугільними рудниками в Донецькому басейні. У 1862 р. до штату Луганського гірничого округу входили: гірничий начальник; бурмейстер рудників; управляючий Луганським гірничим заводом; наглядачі за Лисичанським, Катерининським, Успенським, Городищенським та іншими рудниками.

Протягом існування Луганського гірничого округу йому були підпорядковані заводи та рудники. У XIX ст. у веденні Луганського гірничого округу були Луганський гірничий ливарний завод; Петрівський чавуноливарний завод; Лисичанський металургійний завод; Успенський, Лисичанський, Грушевський та Софієвський кам'яновугільні рудники; Городищенський та Катерининський антрацитівські рудники; Городищенське залізне родовище та ін. Крім того, у веденні Луганського гірничого округу були професійні гірничі заклади освіти: Лисичанська штейгерська школа (1806 р.), гірнична школа при Луганському гірничому заводі (1823 р.) та ін. Керівництво гірничим округом здійснював начальник (управляючий) Луганського гірничого заводу.

У другій половині XIX ст. «вугільна лихомка» охопила різні верстви населення Слов'яносербського, Бахмутського та Ростовського повітів Катеринославської губернії. Місцеві поміщики, а в деяких місцях громади селян, організували видобуток вугілля, утворювали приватні рудники та ін. Місцевість Донецького кряжу на сході України стала привабливою для тих, хто шукав кращої долі. Згідно зі ст. 2273 Уставу гірничого адміністрація Луганського гірничого заводу повинна була сприяти приватному гірничому промислу в Слов'яносербському, Бахмутському та Ростовському повітах Катеринославської губернії [21, с. 146]. Луганським гірничим округом були організовані геолого-розвідувальні експедиції для пошуку корисних копалин за межами Катеринославської губернії, зокрема у Харківській та Воронізькій губерніях, Області війська Донського та інших містах.

Гірнозаводське населення Луганського гірничого ливарного заводу, Бахмутського, Слов'яносербського та Міуського округів було у підпорядкуванні начальника Луганського заводу. Він же керував Гірничим управлінням Катеринославської губернії, яке було розміщено в Луганську. Цікаво зазначити, що адміністративно-територіально Бахмутський та Слов'яносербський повіти входили до складу Катеринославської губернії, а Міуський (з 1888 р. Таганрозький) округ – до складу земель війська Донського (з 1870 р. Області війська Донського).

Наприкінці XVIII ст. до Луганського чавуноливарного заводу було приписано мешканці казенних селищ: Городище, Петропавлівка, Горіхово, Фащівка, Каменне, Красне та Вергунка. З липня 1821 р. до Луганського заводу було приписано населення Третьої роти (Верхнє) та Кам'яного Броду (Кам'яне). Населення цих селищ виконувало роботи із доставки кам'яного вугілля, лісу, будівельних матеріалів тощо. У подальшому мешканці населених пунктів, що знаходились у веденні Луганського заводу, отримали права, які надавались гірничозаводському населенню. Навколо заводу було утворено селище, яке назвали «Луганський завод» або «Луганське заводське селище», де мешкала адміністрація, службовці, військові, майстри, робітники заводу та їхні родини.

Згідно зі змістом ст. 2268 Уставу гірничого нижні чини та майстри Луганського гірничого заводу були прирівняні у правах до працівників «області хребта Уральського» [21, с. 146]. У 1852 р. селище «Луганський завод» отримало права гірничого міста, який включав два заводи – Луганський ливарний і Петрівський чавуноплавильний і 2 великі вугільні рудники – Лисичанський і Софіївський. Зміни назви селища «Луганський завод» на гірниче місто «Луганськ» не відбулось. У середині XIX ст. на теренах Російської імперії лише Єкатеринбург мав офіційний статус гірничого міста, проте права гірничого міста, закріплені в ст. 391 Розділу I «Про громадські права гірничих міст» Уставу гірничого «Селища при заводах і рудниках казенних по відношенню до їхнього цивільного благоустрою уважаються містами, отримують імена *гірничих*

міст» [21, с. 13], розповсюдились на селище «Луганський завод» Луганського гірничого округу. Згідно з положенням ст. 411 Уставу гірничого, селища без статусу гірничих міст, у яких проживало гірничозаводське населення, іменували гірничими селищами.

Для доставки продукції на Південь України до фортець та Чорноморського флоту було задіяно населення, закріплене за заводом. Однак здебільшого цією працею займались чумаки, яких винаймали заводські поселенці. Артилерійські знаряддя та снаряди доставлялись на возах, запряжених волами, до Таганрогу, звідки морським шляхом вони переправлялись до Миколаєва. Слід зазначити, що в XIX ст. дорогу від Луганського заводу до м. Бахмут у народі йменували Чумацькою дорогою, а дорогу з Луганського заводу до Криму – Великою транспортною дорогою [22, с. 41, 48].

З рудників вугілля доставлялось до Луганського заводу гужовим транспортом. Після того як русло річки Сіверський Донець розчистили в місцях обміління та зробили придатним для судоходства, вугілля з Лисичанських копалин почали перевозити судами до Луганського заводу. Крім того, вугілля доставлялось не тільки для заводу, але й для потреб фортець та Чорноморського флоту через порти Азовського та Чорного морів. Так, наприклад, протягом 1839–1840 рр. сплавом по Сіверському Дінцю із Лисичанських рудників до Ростова було направлено близько 300 000 пуд. вугілля [23, с. 14]. У 1840-х рр. вугілля перевозили по Сіверському Дінцю залізним пароплавом «Донец», а також на барках. Доставка вугілля річним шляхом була найдешевшим способом на той час, але виникали певні труднощі, оскільки існувала загроза потрапляння судна на обміління або на корчі.

Слід зазначити, що в середині XIX ст. в повітовому місті Слов'яносербську була організована громада «вільних матросів». У 1862 р. у ній було 13 членів [24, с. 272]. Ця громада управлялась особливим старостою (головою). На Півдні України громади «вільних матросів» були утворені у 1834 р. там, де організовувались морські та річні перевезення. Їхні представники звільнялись від

податків, рекрутського набору та інших повинностей. Вони працювали на каботажних та річних судах. У громади «вільних матросів» могли бути переведені міщани, казенні селяни та вільні особи. Для отримання необхідних професійних знань вільні матроси повинні були навчатись п'ять років на Чорноморському флоті, а у 1860-х рр. професійну освіту вони почали отримувати в Руському товаристві пароплавства та торгівлі. Після навчання «вільні матроси» отримували відповідний патент.

17 грудня 1862 р. справи, які стосувались гірничозаводського населення у гірничих округах, були передані до місцевих окружних судів та ін. У 1865 р. в гірничих округах було введено громадське управління гірничозаводським населенням. У 1863 р. штаб Корпусу гірничих інженерів та Гірничий Аудиторіат були скасовані. 1 червня 1867 р. службовців Корпусу гірничих інженерів було переведено у цивільні чини [25, с. 844]. У 1874 г. гірничі відомства зі складу Міністерства фінансів були переведені до Міністерства державного майна. Департамент гірничих та соляних справ було перейменовано на Гірничий Департамент, який підпорядковувався Міністерству державного майна. Луганський гірничий ливарний завод був у веденні Гірничого Департаменту.

Згідно зі змістом ст. 2258 Уставу гірничого Луганський гірничий завод повинен був здійснювати виплавку артилерійських снарядів для флоту та армії з уральського чавуну. За нарядами флоту завод повинен був щорічно виготовляти снарядів не менше 22 000 пудів, а також виконувати замовлення щодо виплаву чавунних виробів і виготовлення залізної та мідної продукції, яка була потрібна флоту [21, с. 145–146]. На Луганському заводі були спроби із виготовлення нарізної зброї – гвинтівки. Однак моделі гвинтівок урядовою комісією були забраковані, й від їх виробництва відмовились.

З вересня 1882 р. сел. Луганський завод (Луганське, Луганський ливарний завод) разом із прилеглим до нього сел. Кам'яний Брід у Катеринославській губернії було зведено до статусу повітового міста під назвою Луганськ [26, с. 395]. До нього було пере-

ведено повітові установи, що знаходились в місті Слов'яносербську. Слов'яносербськ залишився позаштатним містом у Слов'яносербському повіті.

У 1887 р. урядом було прийнято рішення щодо припинення роботи луганського заводу. Лисичанська штейгерська школа була переведена безпосередньо у ведення Гірничого департаменту. У 1891 р. виробництво продукції на Луганському гірничому ливарному заводі було остаточно припинено. Гірничозаводське населення Луганська змушено було пристосуватися до змін свого стану. Одна частина колишніх майстрів і робітників покинула місто, інша – перейшла до сільського господарства або на заводи й рудники Слов'яносербського повіту й інших містечок. 12 жовтня 1892 р. Луганський казенний гірничий завод було передано із Гірничого Департаменту у Військове Міністерство для пристосування до облаштування патронного заводу.

На початку ХХ ст. до складу Луганського гірничого округу входили: Акціонерне товариство доменних печей і фабрик на Ольховій в Успенці (Донець) (Ольхівське товариство); Донецько-Юрїївське металургійне товариство, Донецько-Юрїївський завод; Алмазне акціонерне кам'яновугільне товариство; Руське товариство машинобудівних заводів Гартмана; Акціонерне товариство Білянських доменних печей; деякі кам'яновугільні рудники, розташовані на території Слов'яносербського повіту та ін. [27, с. 3–7, 21–39].

Завдяки розвитку промисловості в Луганському гірничому округу, на території Слов'яносербського й Бахмутського повітів розгорнулось будівництво залізничних доріг. Так, у 1878 р. була відкрита Донецька кам'яновугільна залізнична дорога (389 верств) з управлінням у Луганську. У 1880 р. в Луганську було відкрито залізничне училище (Донецьке технічне залізничне училище), де здобували освіту майбутні кондуктори, машиністи паровозів тощо. На початку ХХ ст. у Слов'яносербському повіті вже існувала розгалужена система залізничних доріг. Через населені пункти повіту проходили лінії Катерининської, Північно-Донецької і Південної залізничних доріг [28, с. С. 3–4, 13, 20, 30].

Луганський казенний гірничий завод став йменуватись Луганським казенним патронним заводом. Основною задачею Луганського казенного патронного заводу було виробництво бойових та холостих патронів для трьохлінійної гвинтівки Мосіна зразка 1891 р. для потреб армії та флоту. Проте завод протягом свого існування виконував й інші замовлення, які надходили з військового та інших відомств, а також від приватних організацій та осіб. Луганський патронний завод було підпорядковано військовому відомству. Працівники зі штату адміністрації заводу були прирівняні до військових.

У Російській імперії було лише два казенних патронних заводи, а саме: Петербурзький (Петроградський) та Луганський. У період першої світової війни Луганський патронний завод був другим за виробництвом патронів після Петроградського, а у 1917 р. він став лідером серед патронних заводів на просторі вже колишньої Російської імперії.

Висновки. Передумовою виникнення на теренах України наприкінці ХVІІІ ст. Луганського гарматного заводу стала необхідність виготовлення військової продукції для посилення озброєння приазовських та причорноморських фортець Півдня України й облаштування кораблів Чорноморського флоту.

Утворення Луганського гірничого округу на початку ХІХ ст. було обумовлено початком активного розвитку кам'яновугільних копалин та організації гірничих заводів на території Слов'яносербського, Бахмутського й Ростовського повітів Катеринославської губернії та Міуського (з 1888 р. Таганрозького) округу Облaсті війська Донського. У відомстві Луганського гірничого округу знаходилась частина населених пунктів, де мешкали працівники, які набували права гірничозаводського населення, а населені пункти отримували права гірничих селищ згідно з існуючим у ці часи гірничим законодавством.

Завдяки діяльності Луганського гірничого округу на сході України протягом ХІХ ст. був активний розвиток промисловості на території Донецького кряжу. Там були організовані геологічні експедиції, завдяки яким було знайдено нові кам'яновугільні родовища, де згодом виникали рудники, гірничі селища,

заводи; створена розгалужена система залізничних доріг, що об'єднала промислові місечка; відкрито заклади освіти (штейгерська школа, гірнична школа, залізничне училище) тощо. Це обумовило появу нових населених пунктів та залізничних станцій на території Слов'яносербського та Бахмутського повітів Катеринославської губернії.

Селище Луганський завод, який мав права гірничого міста, стало центром не лише Луганського гірничого округу, а й фактично усього Слов'яносербського повіту. Це обумовило бажання уряду у першій половині XIX ст. біля селища Кам'яний брід, що знаходилось поруч Луганського заводу, побудувати новий повітовий центр, який планувалось назвати Слов'яносербськом. Проте цим пла-

нам не судилося здійснитись через природні умовами та невдалий вибір місця для проектування міських вулиць, повітових будинків тощо. Пам'ять про цей проєкт залишилась у населення, й ще довгий час за селищем Луганський завод (Луганське) зберігалася назва Старий Слов'яносербськ. Лише у другій половині XIX ст. сел. Луганський завод було перетворено в місто Луганськ, яке стало повітовим центром.

Отже, Луганський гарматний завод протягом свого існування пройшов декілька етапів розвитку, згодом перетворився на Луганський гірничий ливарний завод, який після припинення своєї діяльності через декілька років відродився як Луганський патронний завод.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Фесенко В. А. Кистории возникновение города Луганска (по материалам Окружного Архива) / «Радянська школа». Луганск, 1926. № 12/52, октябрь. С. 85–100.
2. Об устроении литейного завода в Донецком уезде при реке Лугани; и об учреждении ломки найденного в той стране каменного угля (14 ноября 1795 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXIII (1789 – 6 ноября 1796). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 17408. С. 815–817.
3. Доклад Михаила Соймонова Павлу I «О строительстве Луганского завода» (25 февраля 1797 г.). *Темник Ю. А. Столетнее горное гнездо. Луганский завод (1795–1887 гг.)*. Том I. Выдающиеся деятели науки и техники XVIII–XIX веков. Карл Гаскойн. Михаил Соймонов. Евграф Ковалевский. Густав Гесс де Кальве. Аполлон Мевуус. Илиодор Фелькнер. Иван Тиме. Луганск : Шико, 2004. С. 159–163.
4. Литвиненко Р. Міуське повстання 1820 року : повернення зі забуття. *Трансформації історичної пам'яті* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. Н. Темірової. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 22–30.
5. Историческое описание одежды и вооружения Российских войск : с рисунками, составленное по Высочайшему повелению. Часть четвертая / под ред. А. В. Висковатова. Ч. 1–30. СПб. : Воен. тип., 1843. 344 с.
6. К № 18.492. Апреля 21. Примерный штат Правлению казенного Луганского Литейного завода. *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XLIV. Ч. 2. Книга штатов. Отделение III и IV. Штаты по гражданской части (1715–1800). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. С. 318.
7. Носов А. 2-ой. Описание Лисичанского, Успенского и Городищенского каменноугольных рудников. *Труды Общества испытателей природы при императорском Харьковском университете*. 1870. Т. 2. Харьков : Унив. тип., 1870. С. 1–46.
8. Указ про поновлення соляних варниць поблизу Бахмуту та Слов'янська (1 лютого 1798 р.). *Яворницький Д. Твори у 20 томах. Т. 8 : До історії Степової України* / Ред. кол. : П. Сохань (гол. ред.), А. Бойко (заст. гол. ред.), С. Абросимова (відп. секр.), В. Брехуненко, І. Бутич, Я. Дашкевич, М. Ковальський, О. Маврін, В. Мільчев, Ю. Мицик, В. Наулко. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. Грушевського. Запоріжжя : ТАНДЕМ-У, 2006. С. 332–333.
9. Геометрический план Бахмутского уезда казенных сел Каменного Брода, Красного Яру и Вергунки мельничной земли помещика генерал-лейтенанта и кавалера Шевича с показанием под оными числа десятин мужского пола душ и отделенной части к Луганскому литейному заводу из дачи, принадлежащей к селу Вергунка (1802 г.). [Електронний ресурс]. Сайт : «Шахти та рудники Донбасу». URL : <http://surl.li/рvухgz>.
10. Об обращении однодворцев, поселенных по бывшей Украинской линии в Екатеринославской губернии, в казачью службу (3 июля 1787 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXII (1784–1788). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 16552. С. 863–864.

11. О распределении людей, составляющих Екатеринославское казачье войско ; о составлении Вознесенского казачьего войска из шести полков (5 июня 1796 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXIII (1789 – 6 ноября 1796). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 17468. С. 887–897.
12. Таблица VI. Росписание уездов по номерам губернии. № 22165. *ПСЗРИ*. Том XLIV. Часть 2. Штаты по духовной и гражданской части : Штаты по гражданской части (1812). Отд. III и IV. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. С. 232.
13. План уездного города (1807 г.). [Электронный ресурс]. Сайт : «Шахты та рудники Донбасу». URL : <http://surl.li/jaxqztz>.
14. О гербах городов Екатеринославской губернии (2 августа 1811 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXXI (1810–1811). СПб. : Тип. II Отд. Собств. е.и.в. канц., 1830. № 24741. С. 821–822.
15. Герб Славяносербску. *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Книга чертежей и рисунков : (рисунки гербам городов). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1843. Лист 22.
16. О переименовании города Донца Славеносербском (10 декабря 1817 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXXIV. 1817. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 27176. С. 906.
17. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. Славяносербский уезд. Вып. 3 / Сост. Статистическим отделением Екатеринославского губерн. земства. Екатеринослав : Тип. Я.М. Чаусского, 1886. 441, 132 с.
18. Положение Комитета министров «О средствах к приведению Луганского завода в лучшее состояние, и об учреждении, вместо Правления Луганского завода, Главной Конторы, по приложенному у сего временному штату оной» (28 апреля 1828 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 2-е (1825–1881). Т. III (1828) : Законы (1677–2574). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 2002. С. 506–517.
19. Положение о Корпусе Горных инженеров (1 января 1834 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 2-е (1825–1881). Т. IX. 1834. Ч. 1 : Законы (6685–7379) СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1835. № 6685. С. 1–7.
20. К № 6685. Общій штат Корпуса Горных инженеров. *ПСЗРИ*. Собр. 2-е (1825–1881). Т. IX. 1834. Ч. 2 : Штаты и таблицы. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1835. № 6685. С. 5–8.
21. Устав горный (по продолжениям 1886-го и 1887-го гг.). *Сборник узаконений и распоряжений правительства, относящихся до уставов горных и о частной золотопромышленности ...* / сост. А. Скоров. М. : Тип. А. Левенсон и К°, 1890. 420 с.
22. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством : по сведениям 1859 года / обраб. ред. И. Вильсоном. Центр. статист. комитет министерства внутренних дел. 1863. [6], XIII. 152 с.
23. По Екатерининской железной дороге. Выпуск 1-й. (Введение и часть первая). Екатеринослав : Товарищество «Печатня С. П. Яковлева». 1903. 193 с.
24. Материалы для географии и статистике России, собранные офицерами генерального штаба. Екатеринославская губерния / Сост. В. Павлович. СПб. : Тип. Департамента генерал. штаба 1862. 390 с.
25. О форме одежды для горных инженеров, переименованные в гражданские чины (1 июня 1867 г.). *ПСЗРИ*. Собрание второе (1825–1881). Т. XLII. 1867. Ч. 1 Законы (44078–44894). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1868. № 44649. С. 844.
26. О возведении Луганского завода на степень уездного города, под именем Луганска (3 сентября 1882 г.). *ПСЗРИ*. Собр. третье. Том II. 1882. СПб., 1886. № 1085. С. 395–396.
27. Список горных и горнозаводских фирм с указанием адресов и справочных сведений / Под ред. горн. инж. Н. Ф. фон-Дитмара. Харьков : тип. и лит. М. Зильберберг и с-вья, 1901. 85 с.
28. Статистический сборник Министерства путей сообщения. Вып. 141 : Железные дороги в 1913 г. Ч. 1. Длина железных дорог и их подвижной состав. Петроград : Тип. Мин. путей сообщения, 1916. 7, [1], 25, 69, 25, [1], 5, 80 с. : табл.